

УДК 316.6:316.367-058.833

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ЕРОТИЧНИЙ КОД У РОБОТІ З ПОДРУЖНЬОЮ ПАРОЮ**Седих К.В., Зозуль Т.В.**

У статті детально проаналізовано поняття «індивідуальний еротичний код» особистості, як однієї з головних детермінант психології сексуальності. Виявлено мотиви, мету та регулятори формування означеної структури. Розглянуто особливості, які впливають на зміну індивідуального еротичного коду протягом життєдіяльності індивіда. Розмежовано поняття «сексуальний архетип», «сексуальний сценарій» та «індивідуальний еротичний код». Схарактеризовано план сеансу психотерапевтичного процесу з подружньою парою при зміні індивідуально-еротичного коду подружньої пари/ чи одного з подружжя.

Ключові слова: індивідуальний еротичний код, сексуальний сценарій, сексуальний архетип, комунікація, когнітивна схема.

The concept of the individual erotic code of personality as one of the main determinants of the psychology of sexuality is analyzed in the article. The motives, aim and regulator of the given structure forming are found out. The peculiarities that influence on the changing of individual erotic code during the life are described. Such terms as «sexual archetype», «sexual scenario» and «individual erotic code» are differentiated. The plan of the psychotherapeutically session with the marriage couple while changing the individual erotic code of the couple or one of the spouse is characterized.

Keywords: the individual erotic code, sexual archetype, sexual scenario, communication, the cognitive scheme.

Постановка проблеми. Сім'ї у сучасному суспільстві властиві ускладнення міжособистісних відносин, зниження якості інтимної взаємодії, зростання кількості подружніх конфліктів, тому інтерес до інтимно-особистісної сфери невпинно зростає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Подружні стосунки традиційно опрацьовуються у широкому колі напрямів, теоретико-методологічну основу нашого дослідження склали концептуальний підхід до розгляду сім'ї як системи (М. Боуен, С. Мінухін, П. Вацлавік, К. Седих та ін.); тривіумальний концепт сексуальності (С. Агарков, Е. Кашенко); положення про рольовий характер міжособистісної взаємодії у сім'ї (В.В. Абраменкова, Ю. Е. Альошина, М. І. Бобнєва, Ш. Берн, А. М. Волкова, О. С. Кочарян, А. Г. Лідерс, В.В. Москаленко, К.В. Седих); положення про визначальну роль гендерно-рольових експектацій у взаємодії членів подружжя (Е. В. Антонюк, Л. Я. Гозман, Т. П. Ємельянова, О. Я. Кляпець, В. П. Левкович), положення про стратегії сексуальної поведінки (С. І. Голод, М. А. Коніна, А. Б. Холмогорова), положення про динаміку поведінки пар (Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс), положення про послідовність організації сексуальних досвідів (А. Тьомкіна).

Мета статті полягає у визначенні специфічних властивостей індивідуального еротичного коду особистості та оцінці його впливу на перебіг стосунків у парі. Її реалізація обумовлює необхідність вирішення наступних завдань: 1) Визначити співвідношення понять

«сексуальний архетип», «сексуальний сценарій» та «індивідуальний еротичний код»; 2) охарактеризувати особливості індивідуального еротичного коду особистості.

Виклад основного матеріалу. Мотиви утворення пари (сім'ї) пояснюються по-різному у різних психологічних школах і охоплюють широкий спектр детермінант: прагнення відтворити особливості взаємодії батьківської сім'ї (А. Адлер) чи власних стосунків із братами і сестрами (В. Томан), проєкція незадоволених у дитинстві бажань (Г. Дикс, Дж. Віллі), міжособистісна атракція (Л. Я. Гозман), реалізація принципу «притягнення протилежностей» (Р. Уінч), задоволення потреб (Б. Мурстейн), тощо. Сімейне життя реалізується, перш за все, у подружніх відносинах (В. М. Дружинін, Т. І. Димнова, С. В. Ковальов, О. С. Кочарян, О. В. Яворська), що у найоптимальнішому своєму варіанті характеризуються високим ступенем взаєморозуміння і взаємодопомоги.

Благополуччя сімейного життя значною мірою залежить від характеру співвідношення рольових позицій подружжя, які формуються у людини задовго до початку сімейного життя (Т. І. Димнова, В. Е. Каган, К. О. Дорошенко, О. С. Кочарян, М. Є. Жидко). Сім'я розглядається як відкрита система, що знаходиться у постійному взаємообміні з навколишнім світом (М. Боуен, А. Я. Варга, Е. Г. Ейдемільер, С. Мінухін, Ч. Фішман, К. В. Седих, А. фон Шліппе, Т. М. Яблонська). Сімейна система самоорганізується, тобто її поведінка відповідає меті самозбереження, а джерело перебудови системи знаходиться в ній самій. Сім'я як система виконує свої функції за допомогою певних механізмів: структури сімейних ролей; структури сімейних підсистем; зовнішніх і внутрішніх кордонів між ними.

Комунікація між членами подружжя значною мірою залежить від уявлень особистості про те, яким чином можливо та необхідно чинити, займаючи певну соціальну позицію. У випадку, коли такі погляди розходяться, виникає «конфлікт уявлень», що знаходить своє вираження через сімейні суперечки. Вони виникають через те, що члени сім'ї усвідомлюють свої ролі по-різному, діють відповідно до своїх уявлень, очікують поведінки іншої людини, відповідної цим уявленням, і дратуються, коли інша сторона не виправдовує очікування. До найтипівіших сімейних ролей відносять: 1) відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї; 2) хазяїн-господарка; 3) відповідальний за підтримку родинних зв'язків; 4) організатор сімейної субкультури; 5) організатор розваг; 6) сексуальний партнер; 7) відповідальний по догляду за дитиною; 8) вихователь; 9) сімейний «психотерапевт».

Також, стосунки у парах відображають культурний вплив суспільства на сімейне життя та специфічні несвідомі прояви ідентифікації з партнером жінок та чоловіків у стосунках [4].

Тож, задля більш глибокого розуміння уявлень, що впливають на вибір шлюбного партнера ми пропонуємо розширити категоріально-понятійний апарат та звернути увагу на такий особливий феномен, як **індивідуальний еротичний код особистості**.

Індивідуальний еротичний код особистості визначається нами, як специфічний тип поведінки індивіда для реалізації сексуального завдання, тобто, своєрідний меседж іншим особам протилежної статі.

Наприклад, у соціальному середовищі чоловік із високим енергетичним потенціалом конкурує з іншими чоловіками за владу і застосування влади, запускаючи самотутній «сигнал» до багатьох жінок одночасно: «Я – найкращий!». Жінка, яка відчула до нього симпатію, реагує на його сигнал фліртом: «Ти мене зацікавив, загравай до мене!».

Можливим варіантом розвитку стосунку є припинення будь-яких сигналів із боку чоловіка, оскільки він може: а) не помітити меседж жінки, або б) інтерпретувати її сигнал, як не сексуальний, оскільки в інтрапсихічному просторі чоловіка реакція жінки може не співпадати з його внутрішнім *Образом* жінки або *Образом* сигналу, який вона обрала для відреагування. За подібних умов обмін еротичними сигналами затихає, жінка ображена, відступає, створення пари не відбувається.

У випадку, коли сигнал та образ жінки співпадають із внутрішнім *Образом* чоловіка, він реагує зацікавленістю та очікує подальших сигналів від неї. Жінка дає відповідь: «Я готова!» і, якщо їх «мови кохання» (висока якість спілкування, спільна діяльність, отримання подарунків, підтримка і т.д.) співпадають або частково співпадають – продовжується обмін сигналами. Чоловік очікує ще одного підтвердження від жінки, жінка – від чоловіка.

Тобто, індивідуальний еротичний код особистості, і як його частина – ритуал залицяння, характеризують уявлення про міжстатеву поведінку, які засвоєні жінками та чоловіками у процесі їх життя, отримання власного досвіду, соціально-культурних наративів та саморозвитку. Такі уявлення визначають співвіднесеність поведінки партнера чи претендента на партнерство з ідеальними уявленнями про майбутнього чоловіка (жінку).

При формуванні еротичного коду особистості ключову роль відіграють внутрішні та зовнішні регулятори, адже, на нашу думку, саме вони породжують індивідуально-типовий еротичний код. У якості внутрішнього регулятора виступає сценарій еротичної поведінки; у якості зовнішнього – мета і завдання поведінки (поєднання біологічних та культуральних завдань: приваблення партнера, одруження, народження дітей тощо).

Доцільно, розмежувати поняття «індивідуальний еротичний код», «сексуальний архетип» та «сексуальний сценарій», оскільки ці поняття є взаємопов'язаними, проте мають певні відмінності.

Архетипи є культурнимизакодованими, формалізованими зразками і програмами поведінки кожної людини. Психіка містить у собі як загальні інстинкти, властиві всьому живому, так і специфічні людські несвідомі реакції на постійно відновлювані протягом життя роду феномени зовнішнього та внутрішнього світів. У роботі «Про архетипи колективного несвідомого» К.Г. Юнг відзначив, що провідними чинниками розвитку культури і поведінки індивіда є символічні форми, які повільно еволюціонують [5]. Саме символи продукують психічні засади життя й формують універсальні прообрази, які визначають детермінанти поведінки та мислення кожної людини. Тож, сексуальний архетип, ми характеризуємо, як систему символічних установок та типових реакцій, що визначають інтимне життя індивіда «тим більш ефективно, що непомітно» [5].

Статова конституція, статура, темперамент та інші параметри визначають психосексуальні установки і поведінку індивіда не безпосередньо, а через його *сексуальний сценарій* (термін використовується американськими соціологами Джоном Ганьоном і Вільямом Саймоном), який формується під впливом навчання у процесі індивідуального розвитку особистості.

Досить детально теорія сексуального сценарію розглядається також і в працях І. С. Кона. Він визначає сексуальний сценарій як когнітивну структуру, що поєднує в собі багатоманітні символічні і невербальні елементи в організований та хронологічно

послідовний поведінковий ряд, на основі якого люди можуть одночасно передбачати свою поведінку й оцінювати її в конкретний період часу [2].

Сексуальний сценарій як різновид поведінкової програми, без якої не обходиться жодна соціальна поведінка, зумовлює можливий і бажаний тип сексуального партнера, еротичні стимули, вимоги до місця, часу і ситуації статевого зближення та способи його обґрунтування і виправдання. Однак, біологія сексуальності не обмежується ендогенними процесами. Спонтанні сексуальні реакції і, тим більше, цілеспрямовані дії зазвичай припускають взаємодію двох або декількох індивідів, причому на кожній стадії копулятивного циклу поведінка одного партнера служить стимулом для іншого. Біч називає це принципом взаємодоповнюваності стимулу і реакції і простежує його дію на 4 стадіях копулятивного циклу [7]. Таким чином, сексуальний сценарій, можна визначити, як сюжет, який відтворює індивід при реалізації сексуальної поведінки.

Історично створення культурно-еротичного коду відбувалося через символізацію реальних об'єктів, таких як вагіна, фалос, запліднення, вагітність, материнство. З часом здійснилося перетворення символу на основі реального об'єкта в чуттєвий образ, що знаходив своє відображення у вигляді різноманітних предметів (зображень, малюнків, звуків тощо). Так, наприклад, чаша, троянда, підкова – символізують жіночність та плодовитість; скіпетр, гриб, пасхальні яйця є уособленням чоловічої сексуальної енергії. І, лише згодом, у семантичному полі символи формували внутрішню модель еротичного коду кожного індивіда.

Тож, ми можемо говорити про те, що визначальною відмінністю індивідуального еротичного коду особистості від сексуального архетипу та сексуального сценарію виступає те, що індивідуальний еротичний код має трирівневу площину формування – символічну, поведінкову та семантичне поле.

Жак Лакан, встановив, що зображення і мова спричиняють те, що людина із первинно безпосередньої природи вступає в опосередкований стан як щодо себе самої, так і по відношенню до світу. Завдяки «медіуму уявного» та «медіуму символічного» суб'єкт і його оточуючий світ стають подвійно репрезентованими [9].

На відміну від людини, як соціо-культурної істоти, у тварин ми можемо спостерігати тільки видовий код поведінки, специфічний для кожного окремого виду. При цьому, стадії привабливості та алгоритмізація видового статевого коду *характеризуються*:

1. *Появою сексуального інтересу* як у самця, так і у самки. У тварин цей процес регулюється гормонами, а відповідний контакт встановлюється завдяки феромонам.

2. *Статевим збудженням*, яке викликає сексуальна привабливість партнера.

3. *Проявом відповідних фізіологічних реакцій*.

4. *Задіянням специфічних для даного біологічного виду комунікативних форм поведінки* («залицяння» самця, «дражлива» поведінка або «підставляння» самки і т.д.);

При цьому *з'являється певна індивідуальна вибірковість* і іноді з'ясовується несумісність спланованої пари. Доведено, що самці неоднаково реагують на різних самок (це вивчалось на щурах, собаках і шимпанзе). Однак, у більшості ссавців самці в цьому відношенні менш розбірливі, ніж самки.

5. *Демонстрацією поведінки*, яка свідчить про статеве збудження, що в свою чергу, збільшує привабливість даної особини для партнера.

6. Пробудженням у партнера зустрічної сексуальної реакції, що спонукає обох партнерів переходити до наступної, консуматорної, стадії.

7. Спаровуванням.

У людини фактори сексуальної привабливості партнера значно більш різноманітні. Найчастіше це образи або «когнітивні схеми», вироблені у процесі індивідуального розвитку.

Так, наприклад, Келлі та ін. (Kelley et al., 1983) проводять відмінність між любов'ю (love) і почуттям обов'язку/зобов'язання (commitment) [8], подібно до того як Хетфілд і Репсон (Hatfield & Rapson, 1992) роблять відмінність між любов'ю-пристрастю (passionate love) і любов'ю-дружбою (companionate love) [10], в той час як Теннов (Tennov, 1981) від «любові» відділяє «закоханість» (limerance) як сильну, але можливу тільки на короткий час прихильність [11]. Емпіричні дослідження дали на основі факторного аналізу п'ять чітко помітних аспектів інтимної прихильності: пристрасне бажання, фізичний потяг, турбота, довіра і толерантність. Три типи любові, що розрізняються Келлі (Kelley, 1983), а саме пристрасна, прагматична й альтруїстична любов, узгоджуються з цими п'ятьма аспектами [8].

Як порівняння дескриптивних аспектів любовних відносин часто називають пристрась (passion), почуття обов'язку/зобов'язання (commitment) і близькість (intimacy). Для першого компоненту – пристрасі, – відповідно до теорії двох процесів (Zwei-Prozess-Theorie) Соломона передбачається, що за гедонічною фазою слідує ангедонічна фаза. У той час як гедонічна фаза при утворенні звички стає менш вираженою, ангедонічна фаза зберігає свою амплітуду і продовжується в часі [11].

У зв'язку з цим, особливо щодо близькості, цікава ще теорія емоцій. Відповідно до неї, почуття виникають через порушення ходу завчених дій, і партнери можуть ефективно переривати хід звичних дій одне одного як в позитивному, так і в негативному сенсі.

Теорія прив'язаності Боулбі (Bowlby, 1975) описує розвиток і диференціацію емоцій в їх соціальної функції; з іншого боку, вона пояснює, як потрібно розглядати афективну прихильність між дорослими, виходячи з розвиненого в дитинстві емоційного репертуару [6].

Цей розвиток зазвичай поділяють на три наступні одну за одною фази, під час яких відбувається навчання прихильності, пошукової поведінки та репродуктивної поведінки. Для останнього вирішальними є такі емоції, як потяг, пристрась, а також турбота і толерантність.

Основна теза цієї концепції полягає в тому, що близькі стосунки в цій третій дорослій фазі виникають НЕПОРУШЕНИМИ і здатні розвиватися тільки в тому випадку, якщо в першій фазі була встановлена довірча прихильність, а в другій фазі було розвинене пошукову поведінку. Якщо ж цього не сталося, то індивід не впевнений в своїй поведінці прихильності, причому Боулбі розрізняє залежно від виду порушення розвитку тривожну прихильність, нав'язливе прагнення до незалежності, надмірну дбайливість і емоційну ізольованість

Такі патерни поведінки формуються і доповнюють одне одного у партнерів. Згідно Віллі, це призводить до концепції негласної угоди (коллюзії) [12]. Вона стверджує, що партнери вибирають один одного на основі відповідних один одному емоційних профілів, які

позитивно впливають насамперед на взаємообмін) – кожен з партнерів щось дає іншому і щось від нього бере, але які, однак, можуть в перспективі зробити відносини конфліктними. У сприятливому випадку виникає деякий вид додатковості потреб, а в разі конфлікту очікування одного або обох партнерів можуть бути надмірними.

Наш час характеризується дуже широким діапазоном і різноманітними варіантами еротичної поведінки, на формування і реалізацію якої впливають не тільки біологічні детермінанти та ранній досвід особи, але і зміни соціально-культурної «моди» та контекст її дорослого життя. Що, в свою чергу, дає змогу припустити, що індивідуально-еротичний код особистості змінюється протягом її життя.

Культурно-еротичний код в різноманітних суспільствах і культурах – різний, оскільки, в кожній культурі є свої інтимні особливості. Проте, слід зауважити, що адаптуючись в рамках визначеної культури, люди засвоюють саме ті патерни сексуальної поведінки, які відповідають їх власним дорослим потребам.

Індивідуально-еротичний код особистості постає як стійке формоутворення вже в підлітковому віці. Та в інтрапсихічному просторі визначається як модель поведінки, де передбачені і власні реакції і реакції партнера.

Так, на основі класифікації типів любові Лі нами створена класифікація типів індивідуально-еротичного коду. В нашій класифікації фігурує як тип любові, так і провідний мотив, і провідний страх, які і детермінують у особистості несвідомий вибір того чи іншого типу еротичного коду (таблиця 1).

Отже, на нашу думку, в індивіда існує потреба створити пару, ця потреба запускає індивідуальний еротичний код особистості для реалізації цієї мети – створення пари (сім'ї). Коли мета реалізована і створена подружня пара (сім'я), на перший план виходять інші життєві завдання як для кожного з індивідів, так і спільно для пари. А саме, виховання дітей, спільне господарство, добробут, соціальна успішність, екзистенційні потреби, тощо. Реалізація домінуючих завдань призводить до зміни поведінки, як в соціумі так і в сім'ї, що впливає на еротичну поведінку подружжя (або одного з них). Особливо вірогідною є зміна індивідуального еротичного коду при змінах соціальної ролі в соціумі одного з подружньої пари. Наприклад, жінка після народження дитини, продовжує працювати, а чоловік бере декретну відпустку по догляду за дитиною тощо.

Таблиця 1

Класифікація типів індивідуального еротичного коду
(К.В. Седих, Т.В. Зозуль)

Мотив	Страх	Тип любовного стосунку
Безпека	Страх ризику	Прагма
Задоволення і легкість	Страх залежності	Людус
Романтичність	Страх нарцистичної образи	Ерос
Контроль	Страх втрати	Манія
Дружба	Страх вразливості	Сторге
Відданість	Уникання розчарування	Агапе

Протягом тривалого часу ми постійно працюємо як із індивідуальними клієнтами, так і з сім'ями, серед яких є подружні пари що характеризуються великою віковою різницею.

Для цих пар характерні певні специфічні особливості, так, на початку стосунків, у дошлюбний період, образ чоловіка значно старшого за віком ідеалізується жінкою, партнер розцінюється як надійний, соціально успішний, впевнений, такий, що опікає, що наближається до ідеального образу батька. Жінка при цьому почуває себе дочкою цього ідеального батька, що досягається за допомогою механізму трансферу своїх нереалізованих у дитинстві прагнень на стосунки із партнером. Стосунки в парі вибудовуються за моделлю «батько» – «дочка».

На другому етапі, з появою дитини, стосунки у парі ускладнюються у зв'язку з триангуляцією, виникають проблеми пов'язані зі зміною сімейних ролей. Між партнерами знижується якість емоційної близькості, зростає напруга у взаємовідносинах та значно погіршуються інтимні стосунки пари. Цей феномен ми називаємо зміною індивідуального еротичного коду.

Приклад із психотерапевтичної практики. Олена, 25 років, Євген, 42 роки. Одружилися після 1,5 років знайомства. Стосунки на початку створення сім'ї характеризують, як сповнені любові, пристрасті, поваги, взаєморозуміння та затишку. Євген проявляв до дружини опіку, надавав підтримку, вирішував матеріально-побутові проблеми. Олена закінчувала навчання, більше займалася особистими справами, та, з її слів, відчувала себе центром життя Євгена. Подружжя мріяло про розширення сім'ї, народилася бажана дитина. Після народження доньки, у парі зростає психологічна напруга, з'явилося емоційне відчуження, ускладнилися міжособистісні взаємостосунки, з ініціативи чоловіка «зникло» інтимне життя. Зі слів жінки, вона відчуває себе непотрібною чоловіку, оскільки всю ласку, тепло та увагу він спрямовує виключно на доньку.

Психотерапевтичний процес при зміні індивідуального еротичного коду подружньої пари має обов'язково включати в себе як індивідуальні, так і парні сесії, з використанням домашніх завдань для того, щоб спонукати клієнта до більш глибокого самопізнання та найбільш ефективного визначення життєвої стратегії в новому стані.

При компонентному аналізі структури стосунку подружжя психотерапевт з особливою пильністю має ідентифікувати також імпліцитні емоційні стани та імпліцитні переживання членів подружньої пари, оскільки це дасть змогу діагностувати неусвідомлювані ставлення та розширити розуміння змісту й структури потреб, мотивів поведінки людини.

Доцільним є також визначення очікувань партнерів стосовно «ідеального сексуального сценарію» (для себе). Наприклад, у домашньому завданні клієнти мають написати есе за темою «Від любові ми очікуємо...», в якому акцент зміщується з почуттів на дії. Ділитися есе одне з одним заборонено, написане віддають психотерапевту.

Наступним етапом терапії є створення особистого ритуалу по закінченню «старого життя» і «старого еротичного коду». Наприклад, клієнтка спалює деталь свого одягу на березі річки, переживаючи відмирання старого, горе втрати і страх.

Заключною стадією психотерапевтичного процесу є створення особистого ритуалу «Нового еротичного коду» і «Нового життя». А також, розвиток здатності любити – через застосування методів психотерапії та психокорекції, які спрямовані на підвищення якості стосунків у парі: розвинення прихильності, романтичності, пристрасті, толерантності.

Висновок. Встановлено, що поняття «архетип», «сексуальний сценарій» та «індивідуальний еротичний код» є взаємопов'язаними, проте не тотожними. Індивідуальний еротичний код має тривірневу площину формування – символічну, поведінкову та семантичну. Індивідуально-еротичний код особистості визначається як специфічна модель еротичної поведінки, запрограмована на реалізацію певного завдання, в якій «записані» і власні реакції, і реакції ідеального партнера.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробці психодіагностичного інструментарію для визначення індивідуального еротичного коду особистості.

Список літератури

1. Зозуль Т. В. Психологічні особливості рольових очікувань і домагань у сімейній взаємодії в парах із суттєвою різницею у віці / Т.В. Зозуль // Теоретичні та прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць №2 (37) 2015. – Сєвєродонецьк, 2015. – С. 188-195.
2. Кон И. С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1988. – 319 с.
3. Кочарян А. С., Фролова Е. В., Бару И. А. Феноменология нарушенных межличностных отношений // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - 2012. - № 985. - С.73-78.
4. Сєдих К. В. Феномен сімейної матриці та ідеологія психотерапевтичної роботи з ним / К.В. Сєдих // Психологія і особистість. – 2014. – № 2. – С. 109–121.
5. Юнг К. Г. Архетипы и символы. / К.Г. Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 292 с.
6. Bowlby, J. (1975). Attachment theory, separation anxiety and mourning. In David A. Hamburg and Keith H. Brodie (eds.), American Handbook of Psychiatry (2nd), vol. 6, New Psychiatric Frontiers, Ch. 14, pp. 292-309.
7. Ford C. S., Beach F. A. Patterns of sexual behavior.—New York, 1951. — 318 p.
8. Kelley H. H. Love and commitment // Kelley H. H., Bersheid E., Christensen A. et al. (Eds.). Close relationships. San Francisco, 1983.
9. Lacan J. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. Book XI. - N.-Y, London, 1998. - P. 88.
10. Primitive emotional contagion. Hatfield, Elaine; Cacioppo, John T.; Rapson, Richard L. Clark, Margaret S. (Ed). (1992). Emotion and social behavior, (pp. 151-177). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc., xi, 311 pp.
11. Urs Baumann, Meinrad Perrez "Lehrbuch Klinische Psychologie — Psychotherapie", 1998
12. Willi, J. (1975). Die Zweierbeziehung [Couples in collusion]. Hamburg. Germany: Rowolt.

Надійшла до редакції 27.07.2017